

Czesław Mazurek

"Warszawa w powstaniu listopadowym", Jerzy Skowronek, Irena Tessaro-Kosimowa, Warszawa 1980 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 25-26, 207-211

1983-1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Skowronek, Irena Tessaro-Kosimowa, *Warszawa w powstaniu listopadowym*, Warszawa 1980, ss. 325

Spośród prac syntetycznych traktujących o Warszawie w latach 1830—1831, które ukazały się w okresie powojennym, należy wymienić dwie. Są to: *Warszawa w powstaniu listopadowym* T. Łepkowskiego (dwa wydania: 1957, 1965) oraz bardzo ogólna charakterystyka przedstawiona w najnowszej syntezie dziejów porozbiorowych stolicy — *Warszawa w latach 1795—1914* — S. Kieniewicz (1976). Okrągła 150-ta rocznica wybuchu Nocy Listopadowej stała się wspaniałą okazją do poszerzenia dorobku literatury historycznej o stolicę. Ostatnio dorobek ten wzbogaca publikacja autorstwa J. Skowronka i I. Tessaro-Kosimowej *Warszawa w powstaniu listopadowym*, wydana przez PWN w nakładzie 10 tys. egzemplarzy. Książka ma charakter wydawnictwa albumowego i przeznaczona została dla szerokiego kręgu czytelników. Pod względem konstrukcji w publikacji wyróżnia się trzy zasadnicze części: wstęp, ikonografia powstania listopadowego i zachowane miejsca i pamiętki powstania. Na końcu wstępu została zamieszczona także literatura najważniejszych prac o powstaniu. Całą publikację zamyka spis ilustracji.

Zasadniczy temat pracy obejmuje dzieje Warszawy przedstawione w oparciu o bogate zbiory ikonografii powstańczej z lat 1830—1831. Album stanowi uzupełnienie wymienionej już wyżej monografii T. Łepkowskiego, wspaniałe zresztą napisanej. Spod pióra tego wybitnego historyka czasów nowożytnych wyszła książka, która pomimo dorobku naukowego ostatnich lat pozostaje nadal pierwszoplanową lekturą o Warszawie w dobie powstania listopadowego. Jej prawdziwy walor polega nie tylko na tym, że jest to monografia popularnonaukowa, ale i na tym, że czytelnik w lekturze tej książki odkrywa wybitne zdolności literacko-dydaktyczne autora. Zresztą już o wiele wcześniej pozycja Łepkowskiego została oceniona bardzo pozytywnie przez fachową krytykę naukową¹.

Niestety, nie można tego powiedzieć w pełni o nowej pracy pod tym samym tytułem, co książka T. Łepkowskiego. Część ikonograficzna albumu została opracowana przez I. Tessaro-Kosimową. Podstawę źródłową do opracowania tej części stanowiły zbiory ikonograficzne, muzealne i biblioteczne, a przede wszystkim prywatna, gromadzona w sposób przypadkowy, kolekcja Ludwika Gocla, poświęcona powstaniu i Wielkiej Emigracji, a która obecnie znajduje się w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy.

Pod względem tematycznym zawarta w publikacji dokumentacja ikonograficzna obejmuje wizerunki przywódców i uczestników powstania, sceny bitewne i rodzajowe oraz kostiumologię wojskową. Autorka trafnie zwróciła uwagę, że pośród zamieszczonych przekazów największe znaczenie informacyjne posiadają wizerunki przedstawione na podstawie żywych modeli oraz przekazy oparte na bezpośredniej obserwacji naocznych świadków wydarzeń listopadowych. Wymienić tu należy cykl prac pt. *Powstanie*, opracowanych przez Jana Feliksa Piwarskiego przy współpracy z Fryderykiem Krzysztofem Dietrichem. Niezwykle realistyczne są również obrazy wykonane techniką olejną przez warszawskich malarzy: Marcina Zaleskiego i Wincentego Kasprzyckiego. Inny rodzaj twórczości reprezentują prace wybitnego romantyka Piotra Michałowskiego oraz Januarego Suchodolskiego, malarza bez większego polotu. Dzieła tych artystów powstawały w oparciu o utrwalone w pamięci pokolenia obrazy tragicznych wydarzeń 1830—1831. W pracy znajdujemy również

¹ W. Rostocki (rec.) T. Łepkowski, *Warszawa w powstaniu listopadowym*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 65 : 1958, z. 2, s. 547—549.

malarstwo ludzi, którzy nie byli uczestnikami albo naocznymi świadkami walk listopadowych.

Powstanie, jego ważniejsze epizody, były także przedmiotem twórczości artystycznej w pozostałych zaborach oraz na emigracji. Również polscy malarze 2 połowy XIX stulecia wiele inspiracji tematycznych czerpali z okresu powstania. Najważniejsze miejsce zajmuje tu twórczość Juliusza Kossaka. Wartość historyczna jego prac jest zupełnie inna i dlatego też powinna być oceniana w kontekście epoki, w której powstawały.

Powstanie listopadowe odbiło się szerokim echem także w twórczości artystycznej w Europie, a zwłaszcza w Niemczech i we Francji. Bogate w różnorodną tematykę powstańczą malarstwo cudzoziemców, poza walorami dydaktycznymi i patriotycznymi, jest w zasadzie mało wartościowe. Często poszczególne fakty, przedstawiane na ogół w formie symbolu, nie są zgodne z prawdą historyczną.

Postawa patriotyczna powstańczej Warszawy znalazła także odzwierciedlenie w repertuarze muzycznym i literackim. Pieśń *Warszawianka* ułożona przez Kazimierza Delavigne i śpiewana w polskim przekładzie Karola Sienkiewicza do melodii Karola Kurpińskiego pełniła wówczas rolę hymnu. Spod pióra takich twórców, jak W. Pol, S. Goszczyński, A. Gorecki, J. Elsner i innych wychodziły ciągle nowe utwory przepełnione bogatą treścią powstańczą.

Biorąc pod uwagę bogactwo twórczości ikonograficznej epoki, można było spodziewać się pracy w pełni nowatorskiej. Jednakże autorzy nie sprostali zadaniu. Zaprezentowany w albumie materiał ikonograficzny został dobrany zupełnie przypadkowo i w przeważającej swej części znany jest czytelnikowi z różnych dzieł dotyczących powstania. Dziwi mocno fakt, że oparto się tylko na zbiorach L. Gocia, a nie sięgnięto do wiele bogatszych zbiorów Muzeum Wojska Polskiego¹. Tytuł książki zupełnie nie odpowiada treści ikonografii przedstawionej w pracy. Same portrety dla Warszawy nic nie dają, a w tekście jest ich prawie połowa. Można również postawić pytanie, co ma wspólnego reprodukcja dokumentacji pisanej z ikonografią, która znalazła się w albumie. Na podstawie zamieszczonych w pracy przekazów ikonograficznych można byłoby uchwycić raczej ikonografię dotyczącą tradycji powstania, a nie obraz powstańczej Warszawy. Uważam, że należałoby zebrać ikonografię ze wszystkich muzeów (Muzeum Narodowe, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Czarotorskich w Krakowie) i przygotować zupełnie nową pracę, na przykład pt. *Powstanie listopadowe w ikonografii*, bo takiej rzeczywiście nie ma. Również komentarz historyczny do ilustracji odpowiada jedynie treści obrazu, a z rzeczywistością historyczną nie ma nic wspólnego. A przecież komentarz winien interpretować obraz. Wtedy byłoby to uzasadnienie naukowe. Na plus pracy należy zaliczyć fakt, że wszystkie przekazy ikonograficzne zostały ułożone zgodnie z chronologią wydarzeń historycznych. Załączony spis ilustracji został wykonany poprawnie. Oddzielenie kursywą tytułów oryginalnych od wprowadzonych przez autorów dodaje przejrzystości obrazu, a tym samym podnosi wartość artystyczną albumu.

Wartość dydaktyczno-patriotyczną publikacji potęgują stanowiące osobną grupę fotografie współczesnej Warszawy. Zasadniczy ich walor polega na przypomnieniu współczesnemu mieszkańcowi Wielkiej Warszawy niezwykle ścisłego związku dziejów naszej stolicy z historią powstania listopadowego. By nigdy nie zatary się w pamięci naszego społeczeństwa obrazy życia i tragicznych dni sprzed stu pięćdzie-

¹ Zbiory Bronisława Gemborzeńskiego w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Szerzejsze informacje na ten temat zawiera także artykuł H. Słoniewskiej, *Powstanie listopadowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, „Kronika Warszawy”, 1980, nr 3, s. 119—136.

sieci lat. Tym samym czytelnik posiada możliwość porównania zmian architektonicznych Warszawy w kontekście historycznym.

Zgodnie z wymogami, jakie stawia się wydawnictwu albumowemu, tematykę ikonograficzną poprzedza wstęp, napisany przez J. Skowronka. Wstęp składa się z siedmiu części i ma charakter ogólnego zarysu powstania. Napisany został w formie popularnoeseistycznej. Autor, przedstawiając dzieje powstania, oparł się wyłącznie na literaturze przedmiotu. Niektóre ważne problemy zostały pominięte albo omówione zbyt ogólnie. Nie zostały wykorzystane również w pełni wyniki badań zawarte w tomie studiów pt. *Powstanie Listopadowe 1830—1831* pod redakcją Władysława Zajewskiego. Zwracając uwagę czytelnika na przyczyny wybuchu Nocy Listopadowej i realizację jej przygotowań, autor omawia tę kwestię na tle sytuacji przedpowstaniowej w Królestwie, szczególnie podkreślając rolę Warszawy. Słusznie akcentuje intensywny rozwój gospodarczy i urbanistyczno-architektoniczny stolicy. Zresztą podkreślenie tego aspektu znajduje swoje uzasadnienie w twórczości malarzkiej i graficznej poświęconej przedpowstaniowej Warszawie, która znalazła się w omawianej publikacji. Porusza także problem budownictwa wojskowego oraz przemiany zachodzącej w strukturze ludności Warszawy. Charakteryzując życie kulturalne i polityczne Królestwa, podkreśla wzrost roli młodej inteligencji, a zwłaszcza młodzieży akademickiej i wojskowej, w kształtowaniu nastrojów opozycyjnych i wolnościowych społeczeństwa. Położenie nacisku wyłącznie na czynniki wewnętrzne przy wyjaśnianiu przyczyn powstania, moim zdaniem, nie daje pełnego obrazu. Należałoby uwypuklić również kontekst międzynarodowy wybuchu powstania, podkreślając, że wydarzenia w Polsce rozegrały się w bardzo napiętej sytuacji, grożącej konfliktem europejskim³. Autor zarysu winien zaznaczyć, że problem genezy powstania jest nadal otwarty, a największe spory wśród historyków toczą się wokół wpływu karbonaryzmu francuskiego na wydarzenia 1830 r. w Warszawie.

Druga część wstępu została poświęcona planom powstańczym sprzysiężenia Wysockiego. Tu trafnie autor zwraca uwagę na brak konkretnego programu działania i brak realizmu politycznego spiskowców. Przy omawianiu wydarzeń Nocy Listopadowej wyraźnie podkreśla, że program działań z dnia 29 listopada 1830 r. został fatalnie przygotowany i przeprowadzony. Błędy poczynione w toku przygotowań stały się początkiem upadku powstania. Sam przebieg powstania i obraz stolicy na przełomie 1830/1831 r., przedstawiony w części czwartej wstępu, wydaje się być zbyt ogólny i za bardzo uproszczony. Autor, zarysowując przeciwstawne tendencje — walki i rokowań, które nurtowały całe społeczeństwo od pierwszych dni rewolucji, powinien wyraźnie podkreślić, że w następstwie sytuacji politycznej, w jakiej znalazło się powstanie na przełomie grudnia 1830 i stycznia 1831 r., ukonstytuowały się trzy podstawowe ugrupowania polityczne. Podkreślam, że stwierdza to zresztą jasno wybitny znawca tej problematyki, W. Zajewski. Okres dyktatury Chłopickiego został potraktowany pobieżnie. Natomiast bardzo wyczerpująco i w sposób przekonujący został udowodniony fakt, że nawet w wypadku niepodjęcia uchwały detronizacyjnej przez sejm, car Mikołaj byłby dążył do zlikwidowania politycznej autonomii Królestwa Polskiego. Dodać należy, że był to wynik realizacji zasady zbrojnej interwencji w polityce międzynarodowej, do której skłaniał się już wcześniej sam Aleksander. Wzrost obaw Austrii i Prus przed konstytucyjnym Królestwem w końcu lat dwudziestych XIX w. w znaczącym stopniu wpływał także na posunięcia polityczne cara Mikołaja.

³ *Wpływ rewolucji lipcowej na wybuch powstania listopadowego 1830 roku*, W: *Powstanie Listopadowe 1830—1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, Pod red. Władysława Zajewskiego, Warszawa 1980, s. 28 i n. Zob. także przedmowę i wstęp do powyższego tomu studiów, napisane przez redaktora syntezy.

W części zatytułowanej: *Stabilizacja i rozwój powstania*, autor podkreśla wzrost trudności gospodarczych Królestwa, które wynikały z maksymalnej mobilizacji sił i zasobów kraju do walki o niepodległość. Słusznie zwraca uwagę na fakt, że dalszy wzrost tej ofiarności na rzecz powstania w dużym stopniu zależał od układu sił politycznych i nowego kierownictwa powstania. Niewątpliwie o dalszym rozwoju działań powstańczych zadecydowało rozbieżne programowe pomiędzy trzema nurtami politycznymi, które odzwierciedliło się w szczególności podczas sesji sejmowych i na łamach prasy. Za mało uwagi poświęcono także roli Rządu Narodowego w początkowym okresie wojny z Rosją. Trudno zrozumieć, dlaczego jednym zdaniem tylko kwituje autor zagadnienie zorganizowania tzw. małej wojny (walki partyzanckiej) na tyłach wroga. Dziwnym wydaje się również fakt, że tak niewiele miejsca przeznaczono na omówienie roli dyplomacji powstańczej. Przecież kwestia ta, obok wojskowej, należy do najważniejszych problemów doby powstania.

Założeniom wydawnictwa albumowego, moim zdaniem, odpowiada najbardziej ostatnia część wstępu, pt. *Bilans powstania*. Wyeksponowanie wiodącej roli Warszawy w rozwoju ruchu narodowego w latach 1830—1831 jest w pełni uzasadnione. W powstaniu listopadowym Warszawa rzeczywiście odegrała znacznie większą rolę aniżeli w innych zrywach niepodległościowych. Również trafne są analogie odnoszące się do roli Warszawy w powstaniu listopadowym z ruchami narodowowyzwoleńczymi końca XVIII i w XIX w. Widziałbym także za uzasadnione przeprowadzenie takiego porównania z powstaniem warszawskim 1944 r. Myśl tę uzasadniam stwierdzeniem, że cała psychologiczna geneza powstania warszawskiego tkwi w insurekcjach XIX w.

Poruszając problem szans powstania listopadowego należałoby bardziej jednoznacznie podkreślić, że kampania 1831 r., nawet gdyby zakończyła się sukcesem, wcale nie byłaby równoznaczna z wygraną wojną. Godne uwagi jest podkreślenie roli młodej lewicy w powstaniu, która stając się samodzielną siłą polityczną, zakwestionowała absolutną dominację tendencji konserwatywnych w ruchu narodowym. Dostyć szeroko potraktowano wpływ powstania na rozwój kultury polskiej w kraju i na emigracji. Moim zdaniem fakt ten wspornie współbrzmie z zamieszczoną w pracy ikonografią. Natomiast uważam za poważny błąd autora, że sprawę międzynarodowego znaczenia wydarzeń 1830—1831 przedstawił bardzo ogólnikowo. Przecież międzynarodowe reperkusje powstania listopadowego były ogromne dla całej Europy.

W załączonym na końcu wstępu wykazie literatury autor nie wymienia najstarszych prac o powstaniu. Są to: *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831* M. Mochnackiego i *Historia powstania listopadowego* S. Barzykowskiego. Autor pominął także bardzo cenne prace dla obrazu Warszawy 1830—1831, jak E. Szwankowskiego: *Warszawa, rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, studia H. Eilego nad życiem kulturalnym miasta oraz Z. Jachimeckiego, J. Siwkowskiej i E. Szwankowskiego: *Warszawa miasto Chopina*. Ponadto uważam, że obok wykazu podstawowej literatury autor powinien zapoznać czytelnika z najważniejszymi pamiętnikami, chociażby z pamiętnikiem A. Ostrowskiego z czasów powstania listopadowego. Z materiałów źródłowych do historii powstania należało wymienić *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830—1831*, wydane przez B. Pawłowskiego, oraz *Diariusz sejmu z r. 1830—1831*, wydany przez M. Rostworowskiego. W zakończeniu wstępu powinno znaleźć się również miejsce na wykaz zagadnień dyskusyjnych i spornych, a niejednokrotnie podejmowanych podczas spotkań naukowych, w publikacjach książkowych i na łamach czasopism. Poważnym mankamentem książki jest brak indeksów.

Styl publikacji jest poprawny. Na podkreślenie zasługuje również szata graficzna książki. Zauważono także następujące błędy. Na stronie 98 zamiast *decycji* winno być *decyzji*, a na 262 zamiast *starownie*, powinno być *starannie*. Wydawnictwo przezna-

czone dla ogółu czytelników powinno mieć kalendarzyk wydarzeń z lat 1829—1831 oraz mapę przedstawiającą stolicę przed i w czasie walk powstańczych 1830/31. Pomimo tych dość ważnych zastrzeżeń publikacja Kosimowej i Skowronka, wykorzystując nowego rodzaju źródło, jakim jest przekaz ikonograficzny, w niejednym fakcie uzupełnia relacje pamiętnikarskie, a także opracowania naukowe. Należy podkreślić jeszcze, że jest to bardzo pożyteczna lektura, zwłaszcza dla młodzieży szkolnej, której wiedza o powstaniu listopadowym oparta na podręcznikach szkolnych jest niewystarczająca i zbyt tendencyjna.

Czesław Mazurek

Henryk Kocój, *Prusy wobec powstania listopadowego*, Warszawa 1980, ss. 268

Stosunek państw europejskich do powstania listopadowego budzi duże zainteresowanie nie tylko wśród historyków polskich, ale także i obcych. Świadczą o tym prace: J. A. Betleya, A. Gerecke'a, G. Seide'a i innych¹, oparte na obcych zasobach archiwalnych, poszerzające naszą wiedzę o stosunku państw ościennych do wydarzeń warszawskich. Spośród historyków polskich najwięcej uwagi tej problematyce poświęcił J. Dutkiewicz. Dzięki jego pracom poznana została postawa rządów: Anglii, Austrii i Francji wobec naszego powstania². Stosunek społeczeństwa angielskiego wobec polskiej walki niepodległościowej 1831 r. przedstawił w obszernym artykule Cz. Blich³, a o zabiegach dyplomatycznych rządu powstańczego pisał na łamach „Biblioteki Warszawskiej” (1902) Sz. Askenazy.

Kontynuatorem tych badań jest obecnie H. Kocój, którego dorobek w tym zakresie jest znaczny. Pisał on o polskich zabiegach o neutralność Prus w powstaniu listopadowym⁴, a także pracę *Niemcy a powstałe listopadowe*⁵, nie licząc wielu artykułów i przyczynków w różnych czasopismach. Obecnie na 150 rocznicę powstania listopadowego otrzymaliśmy nową pracę tegoż autora, omawiającą stosunek Prus do naszych wysiłków niepodległościowych 1830/31 r. Wydaje się, że przedstawienie tego problemu było szczególnie potrzebne dla wyjaśnienia ciągle aktualnego i nie rozstrzygniętego w naszej historiografii zagadnienia szans odzyskania niepodległości w czasie powstania listopadowego.

Autor, jak nikt dotąd, przebadał dokładnie zbiory archiwum w Merseburgu, mające dużą wartość dla oceny polityki pruskiej okresu powstania. Dotąd materiały te były wykorzystywane przez historyków polskich raczej sporadycznie. Jak podkreśla w swej pracy H. Kocój, korespondencja posłów pruskich z Petersburgiem, Paryżem, Wiedniem i Londynem wnosi wiele do poznania ówczesnej polityki mocarstw, do stosunków bilateralnych prusko-rosyjskich, czy głównych założeń polityki wewnętrz-

¹ J. A. Betley, *Belgium and Poland in International Relations 1830/31*, The Hague 1960; A. Gerecke, *Des Deutsche Echo auf die Polonische Erhebung van 1830*, Wiesbaden 1964; G. Seide, *Regierungspolitik und öffentliche Meinung im Kaisertum Österreich anlässlich der politischen Novemberrevolution (1830—1831)*, Wiesbaden 1968.

² *Anglia a sprawa polska w latach 1830—1831*, Łódź 1967; Tenże, *Austria wobec powstania listopadowego*, Kraków 1933; Tenże, *Francja a Polska 1831 roku*, Łódź 1950.

³ *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 10, cz. 1.

⁴ „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, 1962, z. 14.

⁵ Warszawa 1970.